

ПЕРЕДМОВА

В історії України XX століття було чимало подій, які справили надзвичайний вплив на суспільство і закарбувалися у його пам'яті назавжди. Серед таких подій — глобальна техногенна катастрофа, наслідки якої відчув не лише український народ, а в тій чи іншій мірі — й вся північна півкуля планети Земля.

Незважаючи на значний час, що минув від аварії на 4-му енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції, та величезну кількість публікацій про різні її аспекти і складові, узагальненого викладу політичної, соціальної, економічної та духовної складових історичного процесу, породженого нею, і досі немає. Авторка представленої роботи намагатиметься хоча б частково заповнити цю прогалину, розуміючи при цьому, що неможливо в одній праці з достатньою глибиною висвітлити всі питання такої великої проблеми.

Історична подія такого масштабу, як чорнобильська, безумовно відповідає закону про причинно-наслідкові зв'язки у суспільному процесі, була обумовлена сукупністю передумов політичного, ідеологічного й економічного характеру та мала наслідки, що за суттю і змістом, за результатами та впливами на суспільні процеси охопили значну кількість населення та виявилися пролонгованими у часі.

Притаманна початковому етапу боротьби з аварією та її наслідками політика держави, спрямована на приховування інформації, замовчування і зміщення акцентів, сприяла формуванню викривленого уявлення про події і процеси, що мали місце на майданчику ЧАЕС і навколо нього. А в подальшому мала місце монополізація висновків про причини, хід аварії та шляхи подолання її наслідків, хоча їх істинність була предметом дискусії дотичних до проблеми фахівців, через що необхідність максимального виявлення закритої інформації, її осмислення з позицій сьогодення продовжують залишатися актуальними. Потреба усвідомлення суспільством необхідності гармонійного співіснування людини, техніки та природи впливає з розуміння, що техногенні аварії та катастрофи є супутниками науково-технічного прогресу. Ймовірність їх виникнення зростає разом з впровадженням у виробництво його досягнень.

Враховуючи, що аварія на 4-му енергоблоці ЧАЕС переросла у масштабну гуманітарну катастрофу, у суспільства виникає розуміння, що якщо техногенні аварії приносять шкоду об'єктам, на яких вони виникають, то техногенні катастрофи своїми наслідками впливають на розвиток суспільства, окремої країни або групи країн. Глобальні катастрофи вносять певне збурення в життя і розвиток світового співтовариства. Подолання і виявлення причин техногенних катастроф, шляхи їх запобігання — як прояви

зусиль влади і суспільства, є необхідними складовими цивілізаційного процесу.

Для суспільства важливою є не лише сама катастрофа, як подія, а й її наслідки та їх вплив на життя людей. Узагальненні знання про аварію, впливи її наслідків на різноманітні аспекти суспільного життя в Україні, при наявності певної політичної волі, здатні справити значний конструктивний вплив, маючи практичну цінність для органів державної влади та організацій, що вирішують проблеми, породжені техногенними катастрофами.

За своїм змістом чорнобильська катастрофа 1986 року виходить далеко за межі сучасних знань, науки й практики. Вона має надзвичайно розгалужену складну структуру, унікальні особливості, являє собою багаторівневу систему елементів та зв'язків між ними, що дає підстави розглядати подію на ЧАЕС як узагальнену модель техногенної катастрофи з величезними соціальними наслідками і впливами на людську спільноту.

Слід відзначити, що перебування України в складі СРСР в умовах надзвичайної ситуації обумовило активну участь у вирішенні конкретних завдань саме центральних органів влади. Для розв'язання проблем, що гостро постали перед країною у зв'язку з подією на ЧАЕС, створювалися оперативні групи в усіх задіяних міністерствах та відомствах, на які спиралася утворена 26 квітня Урядова комісія, очолювана заст. голови Ради міністрів СРСР Б. Щербиною. Оперативна група Політбюро ЦК КПРС, яка була утворена для політичного керівництва вирішенням проблеми, координації всіх зусиль, за час роботи розглянула близько 400 питань. В Україні для систематичного зв'язку з Урядовою комісією і організації оперативного виконання її рішень, а також координації дій республіканських, обласних та міських органів 3 травня спеціальною постановою ЦК Компартії України та Ради міністрів УРСР була створена оперативна група Політбюро ЦК Компартії України, очолювана Головою Ради Міністрів О.П. Ляшко. Діяльність всіх цих структур довгий час була засекречена, а тому, коли в умовах незалежності з'явилась можливість їх вивчення, інформація з багатьох питань викликала в суспільстві шок.

Відправним моментом в оцінці наслідків Чорнобильської катастрофи, і в тому числі гуманітарних, стала постанова Верховної Ради СРСР від 25 квітня 1990 р. «Про єдину програму щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і ситуацію, пов'язану з цією аварією». В ній, зокрема зазначалось, що ця аварія за сукупністю наслідків є самою великою катастрофою сучасності, загальнонародним лихом, що зачепило долі мільйонів людей, які мешкали на величезних територіях. Екологічний вплив Чорнобильської катастрофи поставив країну перед необхідністю розв'язання нових, виключно складних, великомасштабних проблем, що торкалися прак-

тично всіх сфер суспільного життя, багатьох аспектів науки і виробництва, культури та моралі¹. Тобто вона стала явищем цивілізаційного масштабу.

Впливи Чорнобильської катастрофи поширювалися через недосконалості і помилки у вирішенні екологічних, медичних, економічних, суспільно-політичних, психологічних та морально-етичних проблем, що виникли в результаті події на АЕС. В згадуваній постанові зазначалось, що заходи, вжиті для ліквідації наслідків аварії, виявились недостатніми. В районах, що зазнали радіоактивного забруднення, склалась вкрай напружена соціально-політична ситуація, обумовлена протиріччями в рекомендаціях вчених та спеціалістів з проблем радіаційної безпеки, зволіканням із прийняттям необхідних заходів і в підсумку втратою частиною населення довіри до місцевих та центральних органів влади. Крім того, станом на квітень 1990 р. була відсутня прийнятна для широких верств населення загальна концепція безпечного проживання на забруднених територіях, що ускладнювало соціально-психологічну ситуацію. Була відсутня повна й деталізована інформація про забруднення території радіонуклідами. Недовіру і протест населення викликали рівні тимчасового дозового нормування, введені для постраждалих районів, незабезпеченість дозиметричними та радіометричними приладами контролю тощо.

В постанові також зазначалось, що десятки тисяч людей, що мешкали в зонах підвищеної радіації станом на 1990 р. залишилися не відселеними. Повільно розгорталось будівництво житла для переселенців. Мешканці постраждалих районів не були забезпечені в повному обсязі чистими продуктами харчування, товарами першої необхідності, належним медичним обслуговуванням.

Підкреслювались також й інші недоліки, зокрема: великомасштабна дезактивація населених пунктів виявилась в багатьох випадках неефективною, залишилися невирішеними питання надійної ізоляції багатьох джерел високої радіоактивності на промайданчику атомної станції та за її межами. Було визнано, що на значних площах сільськогосподарських угідь, забруднених радіонуклідами, роботи велися без належного врахування аварійної ситуації, що обумовлювало можливості виробництва і споживання продуктів харчування, забруднених вище встановлених нормативів.

Ситуація, що склалась, зазначалось в постанові, багато в чому стала наслідком неправильної оцінки на всіх рівнях державного управління в центрі і на місцях масштабів і наслідків аварії, слабкої координації дій, невинуватеної монополізації досліджень та засекречування відомостей про радіаційну обстановку, особливо у 1986 р., недостатній поінформованості населення, а також відсутності уповноваженого державного органу, відповідального за проведення заходів із захисту населення від її наслідків.

Як висновок, в постанові Верховної Ради СРСР від 25 квітня 1990 р. «Про єдину програму щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і ситуацію, пов'язану з цією аварією» зазначалось, що країна виявилась не підготовленою до глибокого осмислення того, що трапилося, своєчасного вирішення наукових, соціальних, психологічних та правничих проблем, що негативно позначилось на розробці та реалізації широкомасштабного комплексу заходів із ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС².

І от, пройшов значний час. Стало очевидним, що Чорнобильська катастрофа справила величезний вплив на внутрішнє життя України. Однак недоліки, труднощі і проблеми залишились. І вже у 2004 р. на парламентських слуханнях, присвячених 18-й річниці аварії, зазначалось, що хоча у після аварійний період було чимало зроблено для пом'якшення її наслідків, однак і сьогодні кількість проблем, які належить вирішувати, не зменшилась, а навпаки: екологічні, соціальні, психологічні, медичні й інші негативні прояви загострюються і набувають системного характеру. При цьому їх подолання відбувається в умовах економічної нестабільності³. Зусилля держави, спрямовані на подолання і упередження негативних наслідків катастрофи виявились в силу багатьох причин об'єктивного та суб'єктивного характеру недостатньо ефективними.

¹ Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. — 1990, № 18, стаття 313.

² Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. — 1990, № 18, стаття 313.

³ З виступу члену Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи Грязєва А.Д. на парламентських слуханнях «18 річниця Чорнобильської катастрофи. Погляд у майбутнє». — Стенографічний звіт. — http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/povni_text/parlament_sluhan/chornobil18.html